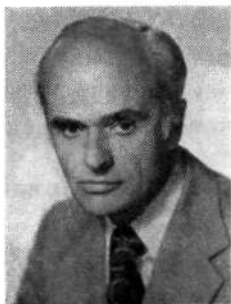

Ne da bi sploh pomislil, nehvaležnež,
 Na razkošje tvoje dobrotljivosti,
 Kot ne misli nanjo cvet
 V gozdu in metulj in galeb, ki kriči,
 In čriček siromašni, moj brat,
 Za zlato tvojo luč
 Se ti zahvaljujem za vse nas na Zemlji
 Od rojstva do zadnje ure naše, OČE SONCE.

Rab, 1975

Nikola
Miličević

Dragutin Tadijanović

Tadijanovičeva prva zbirka, z naslovom *LIRIKA*, je izšla v Zagrebu leta 1931. Tako je že skoraj pol stoletja, odkar ta pesnik živi med nami s svojim delom, odkar ga čas preverja, daje na tehtnico, ga preizkuša. Čas je pa neusmiljen, to vemo vsi: gradi in podira. Tako je tudi v zadnjih petdesetih letih marsikaj podrl. Bili smo priče mnogih sprememb in iskanj, iznajdljivosti in neiznajdljivosti v življenju in književnosti. Tadijanovičevo delo pa je preneslo vse preizkušnje in stoji živo med nami in v nas, stoji vgrajeno v naše duhovno življenje, v našo duhovno dediščino, po kateri smo kar smo.

Dejal sem, da Tadijanovičevo delo živi med nami od prve pesnikove zbirke, čeprav je to bila zelo drobna knjižica, na pogled zelo skromna in neugledna. Vsebovala je komaj 25 pesmi. Toda kljub temu je pomenila resnični datum v hrvatski poeziji (tako kot Cesaričeva, ki je izšla isto leto in z enakim naslovom). Ta mala zbirka je bila zelo enotna in zgrajena kot monolitna celota; prinesla je zaokrožen pesniški svet, izviren, samoroden in oseben. Čeprav je predstavljala pesnikov začetek, ni bilo v nji prav nič začetniškega. Nasprotno, vsa zbirka je dajala vtis polne zrelosti in dovršenosti. Z njo je bilo mogoče natanko določiti, kdo je in kaj je v hrvatski poeziji njen avtor. Da je to res, priča dejstvo, da je vrsta pesmi iz te zbirke prišla v kasnejše antologije: *Žene pod orehom*, *Lelija*, *Balada o zaklanim ovcama*, *Mjesečina*, *Jutarna zvezda pozlačen orah*, *Šume snivaju*, *Dugo u noć*, *u zimsku bijelu noć*.

Pesnik je torej s povsem zanesljivim korakom stopil v svet književnosti, in kot je začel, je tudi nadaljeval: umirjeno, zbrano, brez zaletavosti in brez vsakršne prisiljenosti; podrejal se je meri svojih moči in diktatu svoje notranjosti: pisal je, ko je zares imel kaj povedati, in molčal je, kadar je čutil, da ni navdiha. Imel je razdobja praznote, jih potrpežljivo prenašal in čakal nove srečne trenutke. In taki trenutki so res prihajali in Tadijanović je postopoma dograjeval svoje delo, ga izpopolnjeval in razširjal, mu dajal zao-

kroženost, čvrstino in težo. In med tem dograjevanjem v teh skoraj petdesetih letih, ga ljudje niso nehali brati in tudi kritika ni nehala govoriti o njem. Govorila je pa tako in drugače, zbrano in prenačljeno, dobrohotno in namrščeno in se pričkala o Tadijanovičevem delu, zlasti na začetku. In prav je, da se je pričkala, saj je to znamenje, da jo je Tadijanovičevo delo vznemirjalo, da je bilo vredno govoriti o njem.

Tadijanović je zbudil pozornost zaradi tega, ker se je pojavil kot izjemna pesniška osebnost, ki se je v marsičem odmikala od poezije svojega časa. Namesto da bi tekal za »modo« v poeziji za vsako ceno in namesto da bi prikazoval raztrgane psihe modernega človeka pod bremenom urbanizma in strojev, je Tadijanović prinašal dih naše patriarhalne vasi, neomadeževane narave in zemlje. Prinašal je torej nekaj, kar je bilo vsem znano in običajno, o čemer bi lahko menili, da je celo banalno, toda v Tadijanovičevih pesmih je vse to zablestelo v novi svetlobi in čistosti, ki je mnoge presenetila in očarala.

Tadijanović je prišel iz slavonske vasi, iz kmečke družine, in prinesel je s seboj svežino zemlje, odprte oči in močna občutja, obenem pa tudi neko trezno, bistro umirjenost, tako lastno našemu človeku. Te značilnosti so dale pečat njegovi poeziji, ki je prav zaradi tega odjeknila tako neposredno. Izražala je žalost in lepoto našega podnebja in težo časa in znoj in trpljenje. Bila je to neposredna, čista beseda in tekla je v stihih mirno in neprisiljeno, kot teče narava. Tadijanović je gradil svoje stihe iz krvi in zemlje, toda gradil jih je umirjeno in se je docela zavedal tistega, kar dela. Ni jih pel, temveč pripovedoval, besedo za besedo, kot se pripoveduje zgodba. Ničesar ni olepšaval, zato je pa hotel vsako svojo besedo dobro poudariti, da bi bralcu ničesar ne ušlo. Od tod njegov svobodni stih, ki je brez slehernih zunanjih olepšav, zato je pa v svoji notranjosti tako gibek, da ima v sebi pogosto več muzikalnosti kot v mnogih pesmih, ki so grajene brezhibno po vseh ritmičnih zakonih stare poetike. In ta svobodna beseda je tako zakonita v svoji zaporednosti, tako odmerjena z zunanjo kontrolo in navdihnjena z notranjo strastnostjo, da najboljše Tadijanovičeve pesmi občutimo kot popolne zgradbe tako po obliki kot po napetosti tistega, kar je v njih povedano.

Znano je, da je Tadijanović predvsem pesnik vasi in zemlje in bi tudi nanj lahko obrnili besede starega glagoljaša, ki je rekel: »To je pisal on, ki mu je zemlja mati«. In mislim, da ni nič lepšega in trajnejšega od občutja lastnih tal in lastnega izvora. Tudi Juraj Baraković iz Zadra, veliki pesnik in veliki rodoljub, je zapisal v 17. stoletju:

*Bolj je pravično zemljo mati imenovati
kot žensko, ki doji in se imenuje mati.*

To pa zato, ker mati nas nekaj časa nosi in rodi, a zemlja dá na svet in nas znova sprejme v svoje naročje, da bi nas večno zadržala v sebi. In ta zemlja, iz katere izhajamo, na kateri se mučimo in v katero se vračamo, je za Tadijanoviča vedno bila in ostala korenina bitja, bitnost in del njegove usode: zemlja ga vedno privlači kot magnet, ga muči in trga. Njemu je zemlja veliko in neuničljivo božanstvo, ki diha, izgoreva in traja. Tadijanović je častilec tega božanstva in vedno znova se vrača v njegov tempelj, da bi v njem doživel neko novo mučenje ali očiščenje: »Pokleknite v dolini, vi, ki se bojite«, pravi pesnik. Izmučen in s pretežkim mrakom na lobanji se zlek-

ne po travi in poslušaj, kako srce zemlje utriplje. To je poistovetenje sebe z zemljo in spojitev z njenim življenjem, kar je Tadijanović večkrat in na različne načine izražal. Saj more narava potrtemu človeku darovati vsaj iluzorno zatočišče in uteho. Tako se pesniku zazdi, da drevesa govorijo s svojim šumom:

Izjoči se pod listjem do kraja.

*In nihče nihče ne bo zvedel
Za tvoj jok in žalost in vzdihe.
Čula jih bo samo črna zemlja
In mi, troje dreves v polju.*

V tem je nekaj od tiste prabitne vdanosti, nekaj od strastne vere naivnega, primitivnega človeka. Vendar Tadijanovičev odnos do zemlje ni samo nagonski, ni samo rudimentaren. To je odnos civiliziranega človeka, ki se je oddaljil od zemlje, da bi jo videl bolje in v novi luči: »Toda drugače šumi klasje danes v mojem ušesu! (Drugače letajo lastovičje peruti nad glavo)«, pravi pesnik. In zato z zemljo živi in jo vidi drugače kot njegov oče, ki sklonjen in utrujen stopa za plugom.

Toda poleg te pristnosti z naravo se je Tadijanović večkrat zavedal tudi njene strahotne mirnodušnosti. Spoznal je, da ima človek svojo samoto, svojo muko in svojo usodo, in da je to samo njegovo. Tako se tudi zaradi njegove smrti ničesar ne bo spremenilo in narava bo šla svojo pot vedno ista:

*Nič se ne bo zgodilo, kar ni že bilo,
Ko sem bil živ: mornarji
Bodo pluli po morjih, vetrovi bodo žalostno zavijali
V vejah, zrelo klasje se bo sklanjalo k zemlji.*

Toda kolikor je do smrti mirnodušna narava, toliko so tudi ljudje marsikdaj otopeli do nje, zlasti ljudje, ki živijo z naravnim življenjem in ki življenjska dejstva sprejemajo kot neizprosno nujnost. In če bi bil ostal na vasi, pravi pesnik, bi ga nekega dne njegovi sinovi zagrebli, nato pa »odšli napa-jat živino«. S to zelo običajno in zelo trdno ugotovitvijo je pesnik izrazil vso težo in neizprosno človeške usode, pred katero je človek brez moči. To je izrazito Tadijanovičev način, da z enim samim presenetljivim verzom pove tisto, kar je najtežje in najbolj bistveno, in taki njegovi verzi so vedno sestavljeni iz najnavadnejših besed, vzeti iz vsakodnevnih govorice, in imajo zelo pogosto tragičen in ironičen prizvok. Ironija je sploh zelo pogosta pri tem pesniku in navadno prikriva grenkobo in otožnost. Največkrat je izražena lahko, s kakšno vmesno, preprosto frazo. Zroč sonce v višinah, pravi pesnik: »Kdo more s teboj, Sonce?« Prav tako se nasmehne na svoj rovaš, ko pravi:

*Pa sem spoznal
V vinogradu, visoko na hrastu,
Da ne morem brez ljubezni.*

Tak je Tadijanović tudi, ko govori o svoji smrti: »Umrli bom, umrl (saj je še čas!).« In niso brez grenke ironije niti tisti njegovi znani verzi, v katerih imenuje smrt »dobri pastir«:

*Smrt je naš dobri pastir. Nosi močno gorjačo
In nas izenačuje z živino, ki se zakolje.*

(Pesem mojemu srcu)

Tadijanović je pred vojno ustvaril delo, ki bi ga lahko imeli za povsem zaokroženo, kar priča knjiga njegovih izbranih pesmi *Zalost zemlje*, ki je izšla leta 1942. Zatem se skoraj deset let ni oglasil. Ta molk bi lahko pojasnili z različnimi dejavniki, zunanji in notranji. Toda leta 1953 je nadaljeval svoje pesniško delo in je v zadnjih dvajsetih letih objavil dolgo vrsto pesmi, ki pomenijo zelo pomembni del njegovega ustvarjanja. V njih najdemo starega Tadijanovića, zanesljive roke, toda z večjo življenjsko izkušnjo, z več modrosti in širine. Vse manj se vrača v rodni kraj in k njegovim lokalnim barvam, večjo pozornost pa posveča univerzalnim problemom življenja in človeške eksistence. V teh pesmih najdemo več temnih barv kot prej, več trpkosti in zaskrbljenosti. Kot že omenjeno, je bil v Tadijanoviću tudi prej prisoten občutek minljivosti in smrti, sedaj je to občutenje postalo vse bolj pogosto in poglobljeno. Med drugim se oglašča tudi spoznanje, da je človek mnogo dni zapravljal za vsakodneвне opravke, s katerimi nas življenje obremenjuje, in da je pogosto pozabil na tisto, kar je bitno in kar sodi v višje življenjske in duhovne vrednote, kakor se je zgodilo tudi tistemu poznemu žanjcu iz istoimenske pesmi. Kajti čas teče, življenje nas ne čaka, narava je pa mirna in ravnodušna v svoji minljivosti in obnavljanju. Sonce in mesec enako nadaljujeta svojo pot, kot da nas sploh ni, »ko da ni ne mrtvih ne živih. Nikogar.«

Pesnik je sedaj začutil tako veličino kozmosa in življenja kot človekovo nemoč pred skrivnostmi, da bi jih do kraja doumel in izrazil. Po dolgoletnih izkušnjah in mnogih napisanih pesmih je sprevidel, da smo nemočni pred velikimi prizori, da so ti prizori preprosti le za tistega, ki se ne pogloblja resno v njihovo bistvo, v temna področja njihovega smisla, kot tista učiteljica, ki, govoreč otrokom, zna vse o morju. Pesnik pa sedi na klopi in ne zna povedati niti besede »pred veličastjem morja, pred modrim šumenjem večnosti«.

Prav tako začuti pesnik svojo nemoč pred uhajanjem časa:

*Rad bi ustavil . . . Ne, ničesar ne morem.
Sleherni trenutek se bližam soncu smrti, grobu.*

Kljub tem priznanjem si pa vendar vztrajno prizadeva, da bi se približal skrivnostim in se uprl vsemu, kar je uperjeno proti človeku. Kajti v njem živi pradavna človeška želja, da se ta neizprosni zakon minljivosti premaga, da se premaga vsaj s pesmijo, da se v nji ohrani vsaj del tistega, kar je bilo. Pesnik želi, da bi vse, s čimer se je srečaval, prišlo v njegovo pesem in tako dobilo svoje novo življenje in svojo trajnost, svoj znak in pomen pred zobom časa. Zato je vedno rad izhajal iz konkretnega in neposredno imenuje stvari, osebe, kraje, o katerih govori. Svoj svet nam hoče čimbolj približati, nas vpeljati vanj in hoče tudi tistemu, kar je na videz nebistveno, dati globlji smisel. In skoraj v vseh stvareh vidi preteklost mrtvo, sedanost živo in prihodnost, ki bo prišla. Življenja se izmenjavajo in nadaljujejo, v tem krogotoku pa nekaj vendar traja: spomni, predmeti, dela umetnosti. V Firencah, v San Lorenzu, je gledal Michelangelovo »Zarjo«, ki so jo ustvarile roke umetnika, in pravi:

*Neprenehoma mislim na te roke
In ne morem verjeti, da so res
Mrtve. Mrtve roke.*

(Večer nad mestom)

V proznem zapisu o nekem starem možnarju pravi pesnik: »Mislim na vse tiste, ki so v tem možnarju tolkli sladkor, cimet, kavo, mislim na nekdanje mlade roke, ki so že davno strohnele, v neznanih grobovih, možnar je pa tukaj, z menoj v kuhinji, možnar iz leta 1813«. Tako ljudje odhajajo in zginevajo, predmeti pa trajajo, dela ostanejo in narava ostaja; ta vse neprenehoma obnavlja in živi, vedno enaka:

*Isti listi bodo še trepetali na drevesu,
A usta Tina Deona bodo polna zemlje.*

(Kaj govorijo usta Tina Deona)

V tem pogledu je posebno zanimiva pesem *Prstan*. Ta prstan, pravi pesnik, »Nosil je v davnih časih, na pohodu v križarsko vojno, neki vitez . . .« In v vrsto stoletij je prehajal z roke na roko, a »te roke so prah in pepel«. In nato se vpraša:

*Ali bo z mano legel
V zemljo ali bo na neznani roki,
Ko bo moja pepel in prah. Ta roka ne bo vedela,
Da sem tudi jaz mislil, kot oni
Pred mano, da se nikoli ne bo
Ločila od prstana . . .*

In na koncu pravi: »Končana je pesem o prstanu. O mojem ali tvojem prstanu«. Torej: danes je ta prstan moj, jutri pa bo bogvedi čigav. Prehajal bo z roke na roko, toda tukaj je pesem o njem, ki traja, in o tistih, ki izginevajo. Pesem je pravzaprav napisana zaradi njih, zaradi tistih rok, ki postajajo prah in pepel, da bi živele in da bi trajale v pesmi.

Kakor je pesnik občutil minljivost vsega in človekovo nemoč pred usodo (*O kako krhke igračke smo / v krepkih rabljevih rokah!*), tako je tudi svet opazoval od spodaj, iz doline solz, kot bi rekel Ujević, iz svoje potlačenosti in odtujenosti, ne pa superiorno, od zgoraj, kot na primer Vidrić. Pojavlja se kot prosilec, s pritajeno grenkobo v sebi. Iz Tadijanovičevih verzov vedno udarja potrtost, občutje človekove zapuščenosti in nemoči. Samo z naravo je intimen in svoj; nji je enak in se ji vdaja brez strahu, ker čuti njeno nemoč, pravičnost in dobrotu. Narava je pravična mati in vsi ljudje so njeni otroci, z enako pravico do njenih darov. Tako je v eni njegovih zadnjih pesmi znova izražena tista stara vdanost zemlji:

*Zvezde so me klicale, jaz pa sem jim
Prisluškoval, prikovan, pripet
K zemlji, ki me je kakor sina
Objela z obema rokama, močno,
In me do dneva današnjega ne izpusti
Iz svojega objema, iz okov, iz suženjstva.*

(Pripet k zemlji)

V Tadijanoviću ni tistih temnih sil in motnih nagonov, ki so spodbujali mnoge velike ustvarjalce, zlasti tiste, ki jim pravi »ukleti pesniki«. V sebi nosi le tisto ukletost, kot jo nosi vsak pesnik, a to je, da svet doživlja po svoje, globlje in bolj zapleteno kot drugi smrtniki. Sicer je pa to čista, skoraj bi rekli zdrava narava, ki občuti stvari v njihovem primarnem redu in vitalnem gibanju proti naprej, narava, ki povsod čuti resnični dih življenja, dih kipenja in trajanja. Šel je skozi svet življenja in svet poezije in nosil v sebi vsa občutja smrtnega človeka, to pa pomeni tudi človekovo moč in tragiko, njegovo moč, da se uresniči in potrdi v delu, in bridko usodo njegove neizprosne minljivosti.

Toda naj bo Tadijanović še tako spontan pesnik, naj bosta pri njem prvenstvena izhodišče doživljanja in spoznanje sveta, je obenem prav tako velik mojster izraza. Vsako občutje je spreminjal v pesniško besedo in postalo je pesem, da bi živelo v magičnosti in moči poezije. Rekli smo že, da je Tadijanović enako spontan in premišljen, in kot pri vsakem pravem pesniku, tudi pri njem ne občutimo meje med racionalnim in emocionalnim. Že Goran Kovačić je ugotovil, da je Tadijanović »morda doslej naš najboljši poznavalec arhitektonike pesmi«, in Goran je res imel prav, saj je malokdo, zaokroženo graditi pesem in strogo paziti na njeno zaporednost, skladnost in ravnotežje vseh elementov.

Zgledi bi nam najbolje pokazali, kako je ta pesnik imel malone popolna občutja, vsaj v najsrečnejših trenutkih, za vse komponente izraza, za jezik, ritem, muzikalnost, za verz kot ritmično enoto in potem za kompozicijsko (ki je izšla v prvi zbirki, 1931), bomo zlahka odkrili vse bistvene lastnosti Tadijanovičevega izraza. Pesem se začne:

*Odhajam v noč. Žalosten. In blodim.
Cesta mi proži mrke dlani: hodi!*

Predvsem, verz je pretrgan, ritem trd, kot da ponazarja težko hojo. Nato vidimo, da se pesem odpre z nekaj zelo preprostih ugotovitev: Grem v noč. Otožen. In blodim . . . Drugi verz je stkan iz poetske slikovitosti: Cesta mi ponuja mrke dlani: Hodi! S temi mrkimi dlanmi in z ukazom: hodi! kot da je izražena neprijetnost poti, s tem pa tudi mračno občutje popotnika, njegova potrtnost in negotovost. Ta težina trenutka se razvije najprej:

*Oblaki so prekrili modrino neba,
Medtem ko veter, klatež stari, drema za robom gozda:
V roki zakrivljena palica,
Za pasom svireli.*

Ta personifikacija vetra, potepuha, z zakrivljeno palico in s piščalko, prinaša v pesem ton nekaj mitskega, prabitnega in skrivnostnega, morda tudi nekaj pretečega, saj je veter zelo pogosto simbol temnih moči narave. Po tem opisu ambienta, pričaranja občutja, se pesnik vrača k sebi, ker je on bitni objekt pesmi:

*Mrak, pretežek mrak
Je legel na mojo lobanjo
In z mano kramlja kot brat.*

Spet zelo trde, težke besede; zdi se, kot da neusmiljeno udarjajo v možganih, v lobanji: mrak, brat. Pesnik ne pravi glava, temveč lobanja, ker je to težja, mučnejša beseda, ki nosi v sebi prizvok surovega trpljenja. Ta mrak je težak, se ne spušča, temveč lega, pritiska s svojo težo, muči; se pogovarja s človekom kot brat, toda ne brat v dobrem, temveč brat v zlu, ki se mu je vsilil, se mu zavlekel v možgane in tukaj rovati, zbuja napetost vseh čutov. In potem se pesem nadaljuje:

*Onemogel ležim v travi
In z ušesom pri tleh slišim srce zemlje:
Bije, bije, bije . . .*

Izza težine zunanega občutja, izza vznemirjenosti in napetosti prihaja pobitost, padec, notranjost zemlje, glasovi iz globine, splošno občutenje življenja: srce zemlje utriplje, utriplje . . . bije kot tisti mrak v možganih. Pesnik je prežet z nebom in brezmejnostjo in širino, in pesem sklene z verzom:

Gozdovi okrog mene, v sprevodih, spe.

Spijo, toda so v sprevodih, kot živi, kot da dihajo ali kot da hodijo, počasi, slovesno, v tišini. In tako je vse zaprto v popolni krog v celotno spojenost z življenjem narave in zemlje, z njeno težino, ali globino, s tajnostjo, ki je nikoli do kraja ne odkrijemo. Človek se vsemu temu vdaja, vse to sluti, občuti, toda prav tako pred vsem ostaja tudi brez moči, izgubljen, včasih očaran, včasih obupan.

Tako Tadijanović v dolgi vrsti brezhibno zgrajenih lirskih kompozicij odpira in zapira krog svoje poezije, ki stoji pred nami kot del našega življenja in kot zanesljiva stvaritev v našem jeziku. Ritem te poezije je največkrat trpek, pretrgan, težak, kot zemlja, o kateri govori, kot korak utrujenega človeka, ki je toliko videl in spoznal, morda več hudega kot dobrega. To je poezija pritajenih, toda čistih tonov, ki prihaja iz samote in globoke zbranosti, poezija notranjega izgorevanja, joka brez solz, trpljenje brez stoka. Poezija, ki je vsa stkana od tuzemskih človeških nadlog, vsa izhajajoča iz človeka iz kosti in mesa, ki se zaveda svoje zemeljske poti in svoje človeške naloge tukaj, na zemlji.

Tadijanović slovenskim bralcem ni neznan, saj so bile njegove pesmi večkrat prevedene v slovenščino. Prvi ga je prevedel veliki pesnik Alojz Gradnik v časopisu *Umetnost* (1940—41), po vojni pa Tone Potokar v *Novih obzorjih* (št. 3, 1952 in št. 3—4, 1960), Janez Menart v *Besedi* (št. 9—10, 1956), Jože Udovič v *Naši sodobnosti* (št. 3, 1960 in št. 8, 1964), Ivan Minatti v *Problemih* (št. 32, 1965), Cvetko Zagorski v *Primorskem listu* (št. 26, 1969). Naj omenimo še dve antologiji, v katerih so tudi Tadijanovičeve pesmi: *Iz hrvatske poezije* (Ljubljana, 1973) in *Antologija hrvaške poezije* (Ljubljana, 1975). Prav tako je objavljen tudi manjši izbor tega pesnika v posebni knjigi (trojezično: hrvaško, slovensko in makedonsko) z naslovom *Večer nad gradom* (1966).

V tej izdaji pa bodo lahko sedaj slovenski bralci temeljiteje spoznali Tadijanovičovo poezijo, ki jim bo prav tako blizu, kot je hrvaškemu bralcem, ne samo zato, ker je življenje obeh narodov zelo podobno, temveč predvsem zato, ker je velika, resnična poezija vedno blizu vsem ljudem, na vseh straneh sveta.

prev. Severin Šali